

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1972
metai

VILNIUS

1973

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1972

VILNIUS

1973

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1972

VILNIUS

1973

ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
АКАДЕМИИ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ

ГОД
1972

ВИЛЬНЮС

1973

Redakcinė kolegija

Jurginis Juozas, Merkys Vytautas, Milius Vacys, Strazdūnaitė Rita (sekretorė), Sadžius Henrikas (vyr. redaktorius pavaduotojas), Tautavičius Adolfas, Tyla Antanas, Vaitkevičius Bronius (vyr. redaktorius), Zepkaitė Regina

Vilnius, Kosciuškos 30
Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institutas

Вильнюс, ул. Костюшки, 30
Институт истории Академии наук Литовской ССР

М $\frac{0164-137}{M851(10)-73}$ Z-73

UDK 9(474.5)16

LIETUVIŲ KNYGNEŠIAI IR RSDDP LITERATŪRA (ligi 1904 m.)

VYTAUTAS MERKYS

Knygnešių veikla kovoje dėl lietuviškos spaudos legalizavimo buvo vienas iš ryškiausių lietuvių nacionalinio išsivadavimo sąjūdžio pasireiškimo bruožų. Paskutinis spaudos draudimo ir aktyviausio knygnešių veikimo dešimtmetis sutapo su marksistinės-lenininės proletariato partijos kūrimosi, buržuazinės demokratinės revoliucijos brendimo laikotarpiu. Knygnešių ryšiai su RSDDP, jų pažiūra į RSDDP literatūrą yra svarbūs klausimai, susiję su lietuvių nacionalinio išsivadavimo sąjūdžiu bei su visu anuometiniu išsivaduojamuoju judėjimu Rusijos imperijoje.

Yra nemažai literatūros, kurioje nagrinėjamas RSDDP bolševikų spaudos gabenimas bei platinimas. Tačiau ji dar neduoda pakankamai aiškaus atsakymo, kada lietuvių knygnešiai susidūrė su RSDDP literatūra, kaip ir kiek prisidėjo prie jos gabenimo. Apskritai tebėra beveik nežinoma, kieno rankose dideli RSDDP literatūros kiekiai atsidurdavo nuo tada, kai Rusijos socialdemokratų transporto organizacijos agentai pristatydavo ryšulius į pasienio sandėlius Prūsijoje ir iki to meto, kai šiuos ryšulius ar išskirstytas jų dalis gaudavo vietinės socialdemokratų organizacijos bei atskiri socialdemokratai, marksistai Rusijoje.

Dalį transportuojamos nelegalios spaudos per sieną pasienio sargybai pavykdavo sulaikyti, kartu įkliūdavo ir kai kurie knygnešiai. Zandarmerija pradėdavo kvotą. Archyvuose tuo klausimu yra išlikę nemažai medžiagos. Pirmieji mūsų rasti duomenys apie lietuvių knygnešių dalyvavimą, transportuojant rusų socialdemokratų literatūrą iš užsienio į Rusiją, siekia 1899 metus. Birželio 6 d.¹ pasienio apsauga prie Mižuikių kaimo (pusiaukelėje tarp Rietavo ir Kretingos) sulaikė bričką su 491 egz. nelegalių leidinių rusų kalba. Čia buvo V. Lenino „Aiškinimas įstatymo apie pabaudas, imamas iš darbininkų fabrikuose ir gamyklose“ (23 egz.),

¹ Čia ir toliau datos, kur atskirai nenurodyta, pagal senąjį kalendorių.

leidinys „Listok „Rabotnika“, 1898 m. Nr. 9—10 (15), brošiūros „Socialdemokratijos pagrindai“ (17), „Darbo diena“ (250), S. Dikšteino „Kas iš ko gyvena“ (156) ir B. Kričevskio „Kaip belgų darbininkai kovojo dėl laisvės“ (30). Atsakomybėn už šios literatūros gabenimą buvo traukiamas valstietis Benediktas Putrys, tačiau policijai jo suimti nepavyko, nes jis pasislėpė².

1900 m. balandžio pabaigoje pasienio apsaugai prie Palangos vėl pateko keturi ryšuliai nelegalios literatūros. Trijuose iš jų buvo „Kovos sąjungos darbininkų klasei išvaduoti“ leidiniai, „ekonomistų“ laikraštis „Rabočaja myslj“³. Šį transportą organizavo Palangos gydytojas Liudas Vaineikis. Žandarai nustatė, kad jis pasitelkęs patyrusį spaudos gabentoją palangiškį Feliksą Paulauską. Šis ryšuliams per sieną nešti paėmęs vietinius „kontrabandininkus“—Jurgį Babą (Kedį) ir Mikelį Kukuką (Čimpą, Bartlackį). Ryšuliai su rusiškais leidiniais turėjo pasiekti Peterburgą. Tur būt, literatūros gabenimo reikalams 1899—1900 m. Vaineikis paštu gavo stambias pinigų sumas iš Peterburgo, Maskvos, Liepojos, Šiaulių⁴.

L. Vaineikio žmona Stasė savo atsiminimuose rašo, jog Vaineikis, susipažinęs su sienos perėjimo punkto ties Palanga viršininku ir kai kuriais akcizo sargais, „drąsiai gabeno raštus, kartais prisikraudamas vežimą. Toliau siųsdavo per pašto tarnautojus Freimaną ir Markulį, kelis kartus savaitėje lydinčius pašta į Liepoją“⁵.

Vaineikis, studijuodamas Maskvos universitete ir vėliau gyvendamas Rusijoje, buvo susipažinęs su kai kuriais tenykščiais socialdemokratais, o besilankydamas Prūsijoje, Berlyne, buvo užmezgęs ryšius su rusų marksistais emigracijoje. Draudžiamos lietuvių spaudos darbe jis jau turėjo nemažą patyrimą.

Tuomet lietuvių knygnešiai rusų socialdemokratų literatūrą dar tik pradėjo gabenti. Į šį darbą galėjo įsijungti nedaugelis jų, nes RSDDP dėl organizacinio susiskaldymo ir idėjinio pakrikimo dar neturėjo sukūrusi plačios bei tvirtos nelegalios literatūros gabenimo organizacijos.

Naujas lietuvių knygnešių dalyvavimo gabenant rusų socialdemokratijos literatūrą etapas prasidėjo tada, kai V. Leninas organizavo laikraštį „Iskra“, kai jis išplėtė idėjinę, politinę ir organizacinę kovą dėl tvirtos, nuoseklios marksistinės partijos įkūrimo.

² TSRS CVIA, f. 1405, ap. 530, b. 1032, l. 43. Vilniaus teismo rūmų prokuroro 1902.IV.27 pasirašyta „Antivyriausybinių judėjimo Vilniaus teismo rūmų apygardoje apžvalga“.

³ V. Kuzminskis, K. Vaitkevičius, Gydytojo Vaineikio byla, Mokslas ir gyvenimas, 1970, Nr. 2, p. 44.

⁴ Обзор важнейших дознаний, производившихся за 1900 год, СПб., 1902, p. 101—102.

⁵ St. Vaineikienė, Palangos atsiminimai, K., 1931, p. 29.

Pirmuosius duomenis, kaip lietuvių knygnešiai prisidėjo prie „Iskros“ ir kitos marksistinės literatūros gabenimo, randame Josifo Piatnickio, nuo 1901 m. vasaros dirbusio „Iskra“ transportuoti grupėje Vilniuje, atsiminimuose. J. Piatnickis rašo, kad 1901 m. pabaigoje drauge su vienu svarbiausių marksistinės spaudos siuntų per Prūsijos sieną organizatoriumi Sergejumi Cederbaumu iš Vilniaus nuvažiavo į Kauną. „Greit atvyko valstiečiai,— rašo O. Piatnickis,— ir pranešė mums, jog jie turi literatūros. Kartu su valstiečiais išvykau jos paimti. Tai buvo 1901 m. gruodžio mėn.“ Važiavę kažkur prie Jurbarko, o paskiau vėl grįžę į Kauną⁶.

Tikriausiai minimi valstiečiai buvo lietuviai, nes šioje Lietuvos dalyje kitų tautybių žemdirbių buvo reta.

Daugiau ir tikslesnių duomenų, leidžiančių nustatyti šios rūšies literatūros gabentojus, duoda pasienio sargybinių, akcizo sargų, vadinamų šmekeriais, bei žandarų pranešimai.

1902 m. sausio 10 d. akcizo sargai prie Dainių kaimo, netoli Jurbarko (8 varstai nuo sienos), sulaukė važiuotą to kaimo valstietę Ievą Mikelaitienę su 14 metų sūnumi Kasparu⁷. Vežime jie turėjo tris ryšulius, svėrusius 72 kg, juose 4505 egz. rusiškų leidinių, daugiausia „Iskros“ ir jos priedų⁸.

Per kvotą paaiškėjo, kad arklys esąs Antkalniškių kaimo valstiečio Jono Gavėnaičio, kuris su I. Mikelaitiene jau seniai verčiąsis „kontrabanda“ ir nuolat lankąsis Prūsijoje. Kas ryšulius pernešęs per sieną, liko neišaiškinta. K. Mikelaitis parodė, kad jis krovinį paėmęs „iš nepažįstamų asmenų“ nuo Mituvos upės⁹. Beje, ryšuliai buvo permirkę, matyt, sulyti ar sušlapę upėje.

Po 8 dienų, sausio 18 d., pasienio sargybiniai ir akcizo sargai, krėsdami to paties, Jurbarko, valsčiaus Smukučių kaimo valstiečio Jono Tamošaičio namus, pastebėjo, kad tarnaitė Ona Spaustinaitytė (Spaustinaitytė) virtuvėje kamine bandė sudeginti popierių ryšulėlį. Pasirodė, kad čia būta „Iskros“ Nr. 8 (10 egz.). Spaustinaitytė sakė, jog laikraščius ji gavusi iš brolio ir naudojusi juos kaip vyniojamą popierių, nes esanti neraštinga. Brolis vėliau, praėjusių metų pavasarį, išvykęs į Ameriką¹⁰. Tardytojai suprato ją sakant netiesą, nes šie „Iskros“ numeriai datuoti 1901 m. rug-

⁶ О. Пятницкий, Записки большевика, М., 1956, p. 25.

⁷ Революция 1905—1907 гг. в Литве, Вильнюс, 1961, p. 12, док. № 13.

⁸ Čia rasta „Iskra“ Nr. 7—9 (3089 egz.), „Iskros“ priedų — I. Babuškinio „Ivanovo-Voznesensko darbininkams ginti“ (859) ir caro karikatūrų (484), taip pat „Patvaldystė ir zemstvos, Konfidencialus 1899 m. finansų ministro valstybės sekretoriaus S. Vitės memorandumas“ (73). CVIA, f. 446, ap. 1, b. 377, l. 63. Vilniaus atskirojo cenzoriaus užsienio cenzūrai 1902.II.11 pranešimas Kauno gub. žandarų valdybai.

⁹ CVIA, f. 446, ap. 1, b. 377, l. 27. Vilniaus teismo rūmų prokuroro 1902.IV.30 išvada I. Mikelaitienės ir kitų kvotos byloje.

¹⁰ Ten pat, ap. 2, b. 742, l. 39. O. Spaustinaitytės 1902.I.20 kvotos protokolas.

sėjo 10 d., kai brolio seniai jau nebebuvo Lietuvoje. O iš tikrųjų O. Spaus-tinaitytė pasiėmė „Iskrą“ iš ryšulio, kurį knygnešiai, Jono Tamošaičio broliui Juozui leidus, buvo palikę klojime¹¹.

Jurbarko apylinkėse įkliuvę asmenys, matyt, buvo vieni iš tų valstie-čių, kuriuos atsiminimuose mini J. Piatnickis. Kad jie padėjo Vilniaus iskrininkams, rodo ir tai, jog 1901 m. gruodžio 4 d., kai policija suėmė S. Cederbaumą, o 1902 m. kovo 15 d.—J. Piatnickį, marksistinės spaudos rusų kalba gabenimas per Prūsijos sieną sustojo, ir pasienio apsauga ke-letą mėnesių čia nesulaikė nė vieno šios literatūros transporto.

„Iskra“ ir jos leidiniai čia vėl imami gabenti nuo 1902 m. vasaros. Lapkričio mėn. V. Lenino pasiūlymu buvo sudarytas Transportavimo biu-ras, turėjęs centralizuoti „Iskros“ gabenimą ir platinimą Rusijoje (jis buvo Vilniuje). Biurui aktyviai talkininkavo lietuvių valstiečiai. Pagausė-jus transportuojamos literatūros, dažniau įkliūdavo ir jos gabentojai.

1903 m. gegužės 17 d. pasienio sargyba du ryšulius „Iskros“ Nr. 35—37 bei kitos marksistinės spaudos rusų kalba¹² rado prie Koveržės (gal čia iškreiptas pavadinimas, nes tokio kaimo dabar nėra) ir Eičių kaimų, Jurbarko vlsč., 5 varstai nuo sienos ties Beržynės postu. Įtarimas krito Eičių kaimo valstiečiui Petrui Pekčiūnui, Koveržės kaimo — Jonui Pau-laičiui ir Dargaičių kaimo — Jurgiui Nikšui¹³.

Akcizo sargai, skundėjui užrodžius, 1903 m. gegužės 26 d. miške prie Globių kaimo, tarp Eržvilko ir Jurbarko, 10 varstų nuo sienos, vėl rado tris ryšulius „Iskros“ bei jos leidinių, F. Engelso, V. Lenino raštų, iš vi-so 4544 egz.¹⁴ Žandarai gavo duomenų, kad ryšulius atgabėnę Globių kai-mo valstietis Jurgis Endriukaitis (Andriukaitis) ir jau minėtas Jonas Pau-laitis, parvarde Koveržis¹⁵.

¹¹ M. Tamošiūnas, Lenininės „Iskros“ ir Lietuvos KP literatūros gabenimo vietomis, Kraštotyra, V., 1969, p. 10.

¹² Šių leidinių sąrašas paskelbtas knygoje: Революция 1905—1907 гг. в Литве, p. 44—45, док. № 47.

¹³ CVIA, f. 446, ap. 2, b. 814, l. 1. Kauno gub. žandarų valdybos viršininko 1903.VI.2 pranešimas Vilniaus teismo rūmų prokurorui.

¹⁴ Čia buvo „Iskra“ Nr. 21, 25—29, 35—37 (1953 egz.), žurnalas „Zaria“ (20), „Jungtinio“ suvažiavimo dokumentai su V. Lenino pratarne (10), F. Engelso „Revo-lucija ir kontrrevoliucija Vokietijoje“ (5) ir „Mokslinio socializmo išsivystymas“ (30), Z. Gedo ir P. Lafargo „Ko nori socialdemokratai“ (25), G. Plechanovo „Rusų darbinin-kas revoliuciniame judėjime“ (30), L. Martovo „Proletariato šventė“ (904), „Militariz-mas ir darbininkų klasė“ (60) ir „Patvaldystė ir streikai“ (120), S. Stepniako-Kravčins-kio „Namelis prie Volgos“ (5) ir „Andrejus Kožuchovas“ (5), P. Aleksejevo ir Varleno „Dvi kalbos“ (100), V. Vodovozovo sudaryta „Medžiaga rusų spaudos padėčiai apibū-dinti“ (3), brošiūros: „Darbo inteligentijos uždaviniai“ (3), „Obuchovo gynimas“ (auto-riaus tėra inicialai A. B., 100 egz.), V. Raduso-Zenkovičiaus (Sibirskio) „Studentų pa-siuntimas į Sibirą“ (46), lapeliai: „Į Rusijos piliečius“ (141), „Rostovo darbininkų ko-va“ (320) ir „Nižnij Novgorodo darbininkas“ (575). CVIA, f. 446, ap. 2, b. 817, l. 7. Vilniaus teismo rūmų prokuroro 1903.IX.18 išvada J. Endriukaičio kvotos byloje.

¹⁵ CVIA, f. 446, ap. 2, b. 817, l. 7. Vilniaus teismo rūmų prokuroro 1903.IX.18 iš-vada J. Endriukaičio ir J. Paulaičio kvotos byloje.

Siame pasienio rajone tais metais į caro valdžios rankas pateko dar kelios marksistinės literatūros rusų kalba siuntos. 1903 m. birželio 13 d. darant kratą, Dainių km., Jurbarko vlsč., valstiečio Andriaus Mankaus gyvenamojo namo (10 varstų nuo sienos) palėpėje pasienio sargybiniai ir akcizo sargai rado spaudinių ryšulį, kuriame buvo V. Lenino „Ką daryti?“ (1 egz.), „Pasakojimai iš prancūzų revoliucijos istorijos“ (60) ir F. Lasalio „Darbininkų programa“ (24)¹⁶.

1903 m. birželio 19 d. pasienio sargyba, persekiodama du knygnešius, prie Pašvenčių kaimo, Jurbarko vlsč., atėmė iš jų net 2731 egz. marksistinės literatūros rusų kalba. Čia buvo „Iskra“, K. Markso, F. Engelso, V. Lenino ir daug kitų veikalų¹⁷. Įtarta, kad vienas iš pabėgusių knygnešių buvo Jurbarko valsčiaus Greičių kaimo valstietis Motiejus Sabaitis, pravarde Pakaušis¹⁸.

1903 m. lapkričio 7 d. akcizo sargai miške prie Stirbaičių kaimo, Eržvilko vlsč., 17 varstų nuo sienos, užtiko šešis po eglėšakiais paslėptus ryšulius, aptrauktus drobe. Tauragės muitinėje jie buvo praardyti ir rasta literatūros rusų ir lietuvių kalbomis. Rusiškų leidinių čia buvo 3466 egz., būtent „Iskra“, F. Engelso, V. Lenino veikalai bei kiti užsienyje spausdinti rusų socialdemokratų leidiniai¹⁹.

Žandarai ilgai suko galvas, ieškodami kaltininkų. Netikėtai gruodžio 13 d. pas Kauno gubernijos žandarų valdybos viršininko padėjėją Jurbarke iš Stirbaičių atėjo batsiuvio mokinys Juozas Čečerka (Čičirka, kilęs iš Vensloviškių km., Raudonės vlsč.) ir pranešė, kad lapkričio 2 ar 3 d. Dargaičių kaimo valstietis Jurgis Nikšas (Nikšys) pasamdė jį, taip pat to paties kaimo valstiečius Antaną Gajauską ir Joną Kinderį, Paikojų kaimo — Praną Valantiejų (Bajoriną) ir ten gyvenantį stalių Vincą Karčiauską (jis Raseinių miestietis) knygoms per sieną nešti. Literatūrą jie

¹⁶ Ten pat, b. 824, l. 15. 1903.VI.13 kratos protokolas.

¹⁷ Visas rastos literatūros sąrašas paskelbtas knygose: Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. 2, V., 1965, p. 320—321, dok. Nr. 237; Революция 1905—1907 гг. в Литве, p. 41—42, док. № 44.

¹⁸ CVIA, f. 446, ap. 2, b. 867, l. 1. Kauno gub. žandarų valdybos viršininko 1903.VI.27 pranešimas Vilniaus teismo rūmų prokurorui.

¹⁹ Čia rasta „Iskra“ Nr. 27—33, 42—43 ir priedų prie „Iskos“ Nr. 22 (2190 egz.), žurnalas „Zaria“ Nr. 2—3 (3), F. Engelso „Mokslinio socializmo išsivystymas“ (17), V. Lenino „Rusijos socialdemokratų uždaviniai“ (44) ir „Į kaimo varguomenę“ (89), K. Kautskio „Erfurto programa“ (32), „Socialinė revoliucija“ (77) bei „Kišiniovo skerdynės ir žydų klausimas“ (305), G. Plechanovo „N. Nekrasovas“ (44), S. Dikšteino „Kas iš ko gyvena“ (13), F. Lasalio „Darbininkų programa“ (29), L. Martovo „Darbininkų klausimas Rusijoje“ (77), „Militarizmas ir darbininkų klasė“ (89) bei „Patvaldystė ir streikai“ (44), A. Mašickio „Kareivinėse“ (14), A. Močalovo (Amvrosijaus) „Tiesa apie Rostovo įvykius“ (44), A. Tuno „Revoliucinių judėjimų Rusijoje istorija“ (20), „Pasakojimai iš prancūzų revoliucijos istorijos. Nacionalinis susirinkimas ir rugpiučio 4 d. naktis“ (11), „Revoliucijos dainos“ (11) ir „Socialdemokratai teisme“ (313). CVIA, f. 446, ap. 2, b. 875, l. 57. Literatūros apžiūrėjimo protokolas, 1903.XII.31 surašytas Kauno gub. žandarų valdyboje.

paėmę iš Viešvilės miestelio, Prūsijos pusėje, smuklininko Zelijaus ir, atgabėję į Rusijos pusę, paslėpę miške, kur akcizo sargai ją radę²⁰. Su Jurgiu Nikšu Čečerka buvo gerai pažįstamas, nes tarnavo pas jo brolių Joną. Įskųsti žandarams paskatines Jurgio Nikšo įtarumas, nes šis, kai akcizo sargai užtiko literatūrą, manęs, jog išdavė Čečerka, šį primušęs ir grasinęs net užmušti²¹. Per kvotą nė vienas iš skundžiamųjų kaltais neprisipažino.

1903 m. gruodžio 23 d. policija kratė Eržvilko valsčiaus Butkaičių kaimo valstiečio Juozo Tamošaičio namus ir klėtyje bei klojime rado „Iskros“ Nr. 35—37 (239 egz.), L. Martovo „Proletariato šventė“ (264) ir „Militarizmas ir darbininkų klasė“ (8)²².

Daugiau marksistinės spaudos gabentojų pasienio ruože ėmė įkliuti ir dėl to, kad atsirado šnipas ir provokatorius Pranas Mažeika, gerai pažinojęs Jurbarko ir Eržvilko apylinkių valstiečius. Suuodęs, kas kada neš knygas ar kur paslėpti ryšuliai su literatūra, jis pranešinėjo caro valdžios pareigūnams ir iš to pelnėsi. Mažeikai nurodžius, buvo sulaikyti transportai prie Pašvenčių ir Butkaičiuose.²³ Jam įskundus, pasienio sargybiniai ir akcizo sargai 1904 m. sausio 30 d. darė kratą pas Eržvilko miestelėną Šliomą Mazinterį ir jo daržinėje rado „Iskros“ bei jos leidinių²³.

P. Mažeika kai kam iš keršto ir pats pakišdavo draudžiamos literatūros. Antai policija gavo iš jo žinią, kad du literatūros ryšuliai paslėpti pas Pabebirvio kaimo valstietį Izidorių Antanaitį, o dar du — po Bebirvos tiltu. Iš tikrųjų 1903 m. gruodžio 14 d. policija po šiuo tiltu ties Bebirvų kaimu, Šimkaičių vlsč., rado marksistinės literatūros rusų kalba. Pas I. Antanaitį kratą buvo nesėkminga, nes P. Mažeikai nepavyko paslapčia jos čia pakišti²⁴.

Taip pat kažkam įskundus, žandarai 1904 m. balandžio 2 d. susekė dvi stambias nelegalios literatūros slėptuves tankiame miške prie Šilinės

²⁰ CVIA, f. 446, ap. 2, b. 875, l. 2. Kauno apygardos teismo prokuroro 1904.I.21 pranešimas Vilniaus teismo rūmų prokurorui.

²¹ Ten pat, l. 17. Vilniaus teismo rūmų prokuroro išvada J. Nikšo, J. Čečerkos ir kitų kvotos byloje (be datos).

²² Ten pat, b. 898, l. 9—11. Vilniaus teismo rūmų prokuroro 1904.V.28 išvada J. Tamošaičio kvotos byloje; l. 28 — literatūros apžiūrėjimo Kauno gub. žandarų valdybos viršininko padėjėjo Jurbarke protokolais.

²³ Революция 1905—1907 гг. в Литве, p. 47—48, док. № 52; CVIA, f. 446, ap. 2, b. 897, l. 2. Einančio Kauno apygardos teismo prokuroro pareigas 1904.II.11 pranešimas Vilniaus teismo rūmų prokurorui.

²⁴ J. Žebrytė, Spaudos plitimas Eržvilke, Eržvilkas, V., 1970, p. 55—56; CVIA, f. 446, ap. 2, b. 902, l. 2. Einančio Kauno apygardos teismo prokuroro pareigas 1904.II.11 pranešimas Vilniaus teismo rūmų prokurorui; TSRS CVIA, f. 1405, ap. 530, b. 101, l. 170—171. Einančio Vilniaus teismo rūmų prokuroro pareigas 1903.XII.29 pranešimas teisingumo ministerijos laikinajai ypatingų baudžiamųjų bylų kanceliarijai.

(į rytus nuo Jurbarko). Slėptuvės buvo per 200 sieksnių (apie 427 m) viena nuo kitos. Vienoje iš jų buvo 8 ryšuliai lietuviškų, kitoje — 12 ryšulių rusiškų leidinių²⁵. Matyt, abi slėptuves buvo įrengęs vienas asmuo, laukęs progos literatūrą pasiųsti toliau.

Slėptuvėje su rusiška spauda iš viso buvo 9288 egz. „Iskros“ bei jos leidinių, V. Lenino veikalų²⁶.

Lietuvių knygnešių talkininkavimas, gabenant lenininę „Iskrą“ bei jos leidinius per sieną ties Jurbarku, prasidėjęs 1901 m., tęsėsi ir 1904 metais. Atkarpa nuo Nemuno ties Jurbarku nusitęsė net į vakarus nuo Tauragės, kur įėjo ir Sartininkų valsčius.

1902 m. gruodžio 22 d. pasienio sargybiniai ir akcizo sargai kratė Sartininkų vlsč., Trumpininkų km. valstiečio Dovydo Jasaičio namus. Netoli jo sodybos, už 200 žingsnių, bulvių duobėje rado ryšulį rusiškų („Iskra“ ir kt.) bei vokiškų leidinių, iš viso 1854 egz.²⁷ D. Jasaitis, kaip per kvotą parodė jo žmona, prieš 3 savaites gydymosi reikalais buvo Karaliaučiuje. Kilo įtarimas, kad grįždamas namo, jis bus atsigabenęs ir šią literatūrą²⁸.

Po pusmečio, 1903 m. liepos 13 d., prie Trumpininkų kaimo (Sartininkų vlsč.) pasienio sargybiniai pastebėjo tris asmenis, pereinančius sieną. Bet šie, numetę ryšulius, spėjo pabėgti į Prūsiją. Ryšuliuose rasta „Iskra“ (366 egz.), žurnalas „Zaria“, F. Engelso „Revoliucija ir kontrrevoliucija Vokietijoje“, S. Stepniako-Kravčinskio „Namelis prie Volgos“ ir kiti „antivyriausybiniai“ leidiniai²⁹. Už šios literatūros gabenimą ar jos nešėjų slėpimą buvo kaltinami šeši asmenys: Trumpininkų kaimo valstiečiai broliai Vincas ir Leonas Morozai, Jonas Masvolas, Dovydas Jasaitis, žemės ūkio

²⁵ TSRS CVIA, f. 1405, ap. 530, b. 101, l. 177. Vilniaus teismo rūmų prokuroro 1904.IV.10 pranešimas teisingumo ministerijos laikinajai ypatingų baudžiamųjų bylų kanceliarijai.

²⁶ Rasta: „Iskra“ Nr. 43—51 (7280 egz.), V. Lenino „Rusijos socialdemokratų uždaviniai“ (72) ir „Į kaimo varguomenę“ (72), K. Kautskio „Socialinė revoliucija“ (192), F. Lasalio „Darbininkų programa“ (48), L. Deičo „Į Sibirą ir atgal“ (72), L. Martovo „Darbininkų klausimas Rusijoje“ (240) ir A. Mašickio „Iš kareivio gyvenimo“ (240) bei „Taganrogo procesas“ (72). TSRS CVIA, f. 1405, ap. 530, b. 101, l. 179. Kauno gubernijos žandarų valdybos viršininko patvirtintas rastos literatūros sąrašas.

²⁷ Čia buvo „Iskra“ Nr. 5—23 (253 egz.), rusų socialdemokratų grupės „Ziznij“ žurnalas „Ziznij“ Nr. 4—5 (4), periodinio leidinio „Listki „Zizni“ Nr. 6, 8—11 (1374), 3 knygos iš serijos „Biblioteka „Zizni“ (137), rusų liberalinės buržuazijos žurnalo „Osvoždenije“ (18), matyt, socialdemokratams reikalingo polemikos reikalams, ir 5 pavadinimų Vokietijos socialdemokratų partijos leidiniai (68 egz.): „He Vetter Gottlieb! Guten Tag“ (8 egz.), „Du, Mutter, was läuft der H. Gendarm“ (17), „Das Landvolk und der Sozialismus“ (20), „Die wahren Freunde und Feinde des Bauern“ (17) ir „Bauern, Landleute!“ (6). CVIA, f. 446, ap. 2, b. 816, l. 16. Vilniaus atskirojo cenzoriaus užsienio cenzūrai 1903.I.21 pranešimas Kauno gubernijos žandarų valdybai.

²⁸ CVIA, f. 446, ap. 2, b. 816, l. 14. Barboros Jasaitienės 1902.XII.28 kvotos protokolas.

²⁹ Ten pat, b. 873, l. 2. Kauno apygardos teismo prokuroro 1903.VIII.12 pranešimas Vilniaus teismo rūmų prokurorui.

darbininkas Aleksandras Ožerinskas ir Skiržemės kaimo valstietis Jurgis Bendikas³⁰.

Nė metams nepraėjus, Skiržemės kaime vėl apsilankė žandarai. 1904 m. gegužės 19 d. jie kratė valstiečio Juozo Vismanto namus ir rado darbininkės lovoje du rusiškus leidinius, klojime tris ryšulius, juose 981 egz. įvairių leidinių — „Iskra“, F. Engelso, V. Lenino veikalai ir kt.³¹ Pažymėtina, kad šeimininkas buvo raštingas, savo parodymus per kvotą rašė rusiškai pats.

Kitas sienos ruožas, kur lietuvių knygnešiai daugiausia padėjo gabenti RSSDP literatūrą, buvo prie Kretingos ir Palangos. Čia lenininė „Iskra“ pirmučiausia skynėsi kelią į Rusiją. Vėliau susiorganizavusiam Transportavimo biurui daug kur padėjo jo agentas Liepojoje V. Giršbergas. Iš čia marksistinė literatūra toliau ėjo Liepojos—Romnų geležinkelio kryptimi.

Lietuviai knygnešiai ir čia daug prisidėjo prie knygų gabenimo. Štai kai kurie duomenys.

1904 m. sausio 12 d. (n. st.) Karaliaučiaus karališkasis prokuroras kreipėsi į Kauno apygardos teismo prokurorą, prašydamas žinių, kurių jam reikėjo rusų revoliucinės literatūros gabentojų, Vokietijos piliečių, bylai sudaryti. Karaliaučiaus prokuroras rašė: „Šiuo metu aš vedu bylą keletu asmenų, smarkiai įtariamų, kad jie per Prūsijos—Rusijos sieną gabena revoliucinius raštus rusų ir latvių kalbomis, šiam tikslui sudarę šutvę. Reikalas liečia ir teroristinius anarchistinius raštus, pavyzdžiui, vieną brošiūrą, išleistą Ženevoje, kuri vadinasi „Narodnaja volia“ (Liaudies valia), kitą — „Doloi caria“ (Šalin carą), ir socialdemokratinės krypties literatūrą, ypač laikraštį „Iskra“³².

Prūsijos prokuroras ėmėsi priemonių prieš „Iskros“ transporto organizaciją, kuri nieko bendra neturėjo nei su anarchistais, nei su teroristais. Beje, pačioje Vokietijoje tuomet socialdemokratų partija buvo legali, ir per kvotą kai kurie vokiečių socialdemokratai (pvz., Tilžės batsiuovys Ferdinandas Mertinsas) sakėsi, jog rusams jie padėję kaip idėjos broliams.

³⁰ Ten pat, l. 7. Kaltinamųjų sąrašas.

³¹ „Iskra“ Nr. 27—33 ir 42 (664 egz.), įvairūs jos priedai (72), „Zaria“ Nr. 2—4 (12), F. Engelso „Mokslinio socializmo išsivystymas“ (9), V. Lenino „Į kaimo varguomenę“ (28) ir „Rusijos socialdemokratų uždaviniai“ (15), G. Plechanovo „N. Nekrasovas“ (15), K. Kautskio „Erfurto programa“ (12) ir „Socialinė revoliucija“ (20), L. Martovo „Patvaldytė ir streikai“ (15), „Darbininkų klausimas Rusijoje“ (24) ir „Militarizmas ir darbininkų klasė“ (30), A. Tuno „Revoliucinių judėjimų Rusijoje istorija“ (8), F. Lasalio „Darbininkų programa“ (11), A. Močialovo (Amvrošijaus) „Tiesa apie Rostovo įvykius“ (14), taip pat „Pasakojimai iš prancūzų revoliucijos istorijos“ (5), „Revoliucinės dainos“ (6) ir „Socialdemokratai teisme“ (21). CVIA, f. 446, ap. 2, b. 901, l. 2—3. Einančio Kauno apygardos teismo prokuroro pareigas 1904.VI.8 pranešimas Vilniaus teismo rūmų prokurorui.

³² TSRS CVIA, f. 1405, ap. 530, b. 101, l. 163. Plačiau apie šios bylos sudarymą žr. K. Eisner, Der Geheimbund des Zaren, Berlin, 1904.

Prokuroras mini ir latvišką literatūrą. Iš tiesų, per šį sienos ruožą ėjo marksistinė spauda abiem kalbomis, nes prie „Iskros“ bei jos leidinių gabenimo prisidėjo latvių socialdemokratai, ypač buvęs studentas Eduardas Skubikis³³. Karaliaučiaus prokuroras nustatė, kad Skubikis turėjo ryšių su Karaliaučiaus kirpėju Maksu Novogratskiu, Klaipėdos laikrodininkais Hermanu Treptau ir Augustu Kugeliu ir darbininku Fricu Kleinu³⁴.

Prokurorui ypač rūpėjo išsiaiškinti šitų Vokietijos piliečių ryšius su Rusijos piliečiais, su žemaičiais (Sameiten), pasiimančiais šią spaudą iš Prūsijos³⁵.

Kas tie „žemaičiai“, išsamiau paaikškina prie prokuroro rašto pridėtas darbininko Martyno Kegsto, gyvenančio Bajoruose (Klaipėdos krašte), 1904 m. sausio 6 d. (n. st.) kvotos Klaipėdoje protokolo nuorašas. „1902 m. pradžioje,— tvirtina M. Kegstas,— į Bajorų stotį mano vardu tris kartus atėjo siuntiniai: du kartus po vieną dėžę, trečią kartą — vienas ryšulys. Dėžes ir ryšulį savo vežimu parsivežiau namo. Abiejų dėžių ir ryšulio atvyko žemaičiai, kurie gyveno Rusijoje ir paprastai vertėsi kontrabanda, ir pergabeno juos per sieną. Jie man sumokėjo už krovinio pervežimą iš stoties į butą. Paėmusių iš manęs dėžes bei ryšulį žemaičių vardai ir pavardės tokios: Ignas ir NN Kairiai (du broliai), Kazys Kaunas, Mackus, visi jie gyvena Kveciuose, netoli Kretingos (Rusijoje). Praėjusių metų lapkričio mėnesį mano vardu vėl atėjo dėžė, kurios pasiimti turėjo atvykti žemaičiai, bet vos aš ją paėmiau iš stoties, tuoj obervachmistras fon Fričenas uždėjo jai areštą. Iš kur ir kas siuntė šias dėžes, nežinau. Tiesa, praėjusių metų vasarą, tuoj prieš reichstago rinkimus, man dar atsiuntė iš Tilžės du ryšulius paštu. Abiejų ryšulių atsiimti taip pat atvyko minėtieji žemaičiai“³⁶.

M. Kegstas gaudavo „Iskrą“ ir įvairius kitus rusų marksistų leidinius. Kas buvo tie M. Kegsto minimi žemaičiai?

1903 m. liepos 29—30 d. naktį rusų pasienio sargybai prie pat sienos ties Kretinga atiteko 12 ryšulių. Juose buvo net 12 098 egz. nelegalios literatūros rusų kalba — „Iskra“, K. Markso, F. Engelso, V. Lenino veikalai ir kt.³⁷

³³ И. И. Яковлев, Новые факты о доставке большевистских изданий в Россию в 1901—1912 годах, «Вопросы истории», 1962, № 6, p. 212—213.

³⁴ TSRS CVIA, f. 1405, ap. 530, b. 101, l. 164.

³⁵ Ten pat.

³⁶ Ten pat, l. 164—165. Plg K. Eisner, Der Geheimbund des Zaren, p. 330, 495—496.

³⁷ „Iskra“ Nr. 33—36 (3586 egz.), „Zaria“ Nr. 2—3 (23), K. Markso ir F. Engelso „Komunistų partijos manifestas“ (7), F. Engelso „Mokslinio socializmo išsivystymas“ (60), V. Lenino „Revoliucinis avantiūrizmas“ (117), „Rusijos socialdemokratų uždaviniai“ (302) ir „Ką daryti?“ (58), G. Plechanovo „N. Nekrasovas“ (119) ir „Rusų darbininkas revoliuciniame judėjime“ (17), K. Kautskio „Erfurto programa“ (181), S. Dikšteino

Vėliau paaiškėjo, kad ryšulius gabenęs Antanas Zabernis, žandarų duomenimis, „žinomas Palangoje, pasienyje ir Liepojoje“, jo pagalbininkai Kazys Kaunas ir Antanas Kairys. Literatūrą jie manę perduoti Peneliui³⁸.

Sitie ir M. Kegsto minimi Kaunas bei Kairys tikriausiai yra tie patys asmenys. Ši literatūros siunta buvo paimta visiškai netoli Bajorų, matyt, iš M. Kegsto namų. Tiesa, Bajoruose buvo dar ir kitas nelegalios spaudos sandėlis. M. Kegstas sakėsi žinąs, jog kalvis Adomas Skudis (Skudis) taip pat keletą kartų yra gavęs literatūros³⁹. Iš tiesų, dar 1902 m. rudenį V. Giršbergas „Iskros“ redakcijai iš Liepojos rašė, prašydamas atsiųsti 5 ryšulius (po pusanatro pūdo) literatūros A. Skudžio adresu⁴⁰. Tačiau duomenų, kad K. Kaunas su A. Kairiu būtų emę literatūrą iš A. Skudžio, neturime.

O kas tas Penelis, žandarų minimas kaip platesnio masto spaudos gabentojas? Penelio asmuo ir vaidmuo ryškėja iš kvotos bylos, sudarytos, kai žandarams pateko kita nelegalios spaudos siunta.

1904 m. kovo 26 d. pasienio sargyba grafo Tiškevičiaus Prišmončių miške, prie Kretingos, pastebėjo iš Prūsijos ateinančius penkis vyrus su nešuliais, vieną asmenį sulaukė ir paėmė keturis numestus ryšulius. Juose buvo daug „Iskros“ ir jos leidinių⁴¹.

Sulaikytas asmuo pasirodė beesąs tas pats Antanas Kairys iš Kvecių kaimo, Kretingos vlsč. Per kvotą jis nurodė ir tris savo bendrininkus: to paties kaimo nuomininką Igną Urbašių, valstiečius Kazį Kauną ir Kazį

„Kas iš ko gyvena“ (506), F. Lasalio „Darbininkų programa“ (231), L. Martovo „Patvaldytė ir streikai“ (241), „Militarizmas ir darbininkų klasė“ (178) ir „Proletariato šventė“ (3597), A. Močialovo (Amvrosijaus) „Tiesa apie Rostovo įvykius“ (243), A. Tuno „Revoliucinių judėjimų Rusijoje istorija“ (47), P. Aleksejevo ir Varleno „Dvi kalbos“ (225), „Pasakojimai iš prancūzų revoliucijos istorijos“—„Bastilijos paėmimas“ (258), „Nacionalinis susirinkimas ir rugpiūčio 4 d. naktis“ (726) ir „Nacionalinio susirinkimo išdavos“ (476), A. B. „Obuchovo gynimas“ (247), „Patvaldytė ir zemstvos. Konfidencialus 1899 m. finansų ministro valstybės sekretoriaus S. Vitės memorandumas“ (24), „Demonstrantai teisme“ (390) ir „Darbininkų partijos projektas“ (359). TSRS CVIA, f. 1405, ap. 530, b. 74, l. 38. Kauno gub. žandarų valdybos viršininko patvirtintas paimtų leidinių sąrašas.

³⁸ CVIA, f. 446, ap. 2, b. 899, l. 56. Kuršo gub. žandarų valdybos viršininko padėjėjo Gruobynios apskrityje ir Liepojos uoste 1904.VI.5 pranešimas Kauno gub. žandarų valdybos viršininko padėjėjui Gargžduose.

³⁹ TSRS CVIA, f. 1405, ap. 530, b. 101, l. 165.

⁴⁰ Переписка В. И. Ленина и редакции газеты «Искра» с социал-демократическими организациями в России 1900—1903 гг., т. 2, М., 1969, p. 380, док. № 772.

⁴¹ Iš viso rasta 3702 egz. leidinių rusų kalba: „Iskra“ Nr. 43—52 (3468 egz.), K. Kautskio „Socialinė revoliucija“ (45), A. Mašickio „Iš kareivio gyvenimo“ (90), „Taganrogo procesas“ (43), L. Deičo „Į Sibirą ir atgal“ (9), L. Martovo „Darbininkų klausimas Rusijoje“ (45), taip pat brošiūra „Puskarininkis“ (2). CVIA, f. 446, ap. 2, b. 899, l. 20. Kretingos muitinės sudarytas paimtų leidinių sąrašas.

Paulauską⁴². Šie trys aiškinosi, kad iš anksto buvę susitarę su vienu pasienio sargybinio, jog grįždami atiduosią „kontrabandą“. Jie tik stebėjosi, kad tas sargybinis sukėlęs aliarmą.

I. Urbašius per kvotą išdavė ir siuntos organizatorių, Palangos pašto tarnautoją Jurgį Penelį, kilusį iš Kiauleikių kaimo (Kretingos vlsč.) valstiečių. J. Penelis jį prieš tai su laišku siuntęs į „žemaičių spaustuve“ Tilžėje. Ten gavęs keletą ryšulių spaudos ir geležinkeliu pristatęs juos į Bruzdellingo sodybą Liepinės kaime, pasienyje Prūsijos pusėje. Paskiau Penelis per savo pasiuntinį (šis buvo tas penktasis nešėjas, kuris išvengė suėmimo) pranešęs Urbašiui, kad gabentų šią spaudą per sieną⁴³. Ryšulius, kaip tvirtino K. Kaunas, turėję atnešti prie Kiauleikių, t. y. Penelio gimtojo kaimo, ir palikti žabų krūvoje⁴⁴. J. Penelis gynėsi, kad apie slaptos literatūros gabenimą jis nieko nežinąs⁴⁵.

Taigi pasienio ruože prie Kretingos ir Palangos lietuvių knygnešiai taip pat aktyviai talkininkavo, gabenant RSDDP literatūrą. L. Vaineikio pradėtas darbas per keletą metų smarkiai išsiplėtė.

Be jau minėtų dviejų pasienio ruožų, buvo ir trečiasis Užnemunėje, per kurį taip pat buvo gabenama RSDDP literatūra į Rusiją. Deja, apie lietuvių knygnešių vaidmenį čionai mažai tėra duomenų. Prie jau istoriografijoje minimų Motiejaus Baltūsio, Andriaus Serbentos, Stasio ir Vilhelminos Matulaičių pavardžių mažai ką tepridurtume. Kaip galima spręsti iš tyrinėjimų bei atsiminimų, čia RSDDP spaudą nešė per sieną ir siuntė ją toliau daugiau kitų tautybių miestų bei miestelių gyventojai, šerių apdoravimo įmonių darbininkai⁴⁶. Veždavosi šios literatūros ir keleiviai, ypač socialdemokratai, traukiniu grįžtą iš užsienio į Rusiją.

Svarbią lietuvių paramą, gabenant marksistinę literatūrą, pabrėžė ir M. Litvinovas, dirbęs „Iskros“ ekspedicijoje. Jis rašo: „Vis dėlto dauguma literatūros buvo siunčiama per sausumos sieną, kur mes naudojome paprastų kontrabandininkų paslaugomis. Už šias paslaugas, žinoma, mokėdavome, tačiau kai kurie kontrabandininkai mums padėdavo ne tiek dėl atlyginimo, kiek iš įniršio prieš caro vyriausybę. Tokį įniršį, pavyzdžiui, aš mačiau tarp lietuvių valstiečių, nepatenkintų lietuvių kalbos persekiojimu. Dėl to jie dirbo sąžiningai ir nė karto neatsitiko, kad išduotų“⁴⁷.

⁴² CVIA, f. 446, ap. 2, b. 899, l. 4. Kauno apygardos teismo prokuroro 1904.IV.29 pranešimas Vilniaus teismo rūmų prokurorui.

⁴³ Ten pat, l. 26, 47. I. Urbašius 1904.IV.24 ir VIII.6 kvotos protokolai.

⁴⁴ Ten pat, l. 52. K. Kauno 1904.IV.24 kvotos protokolas.

⁴⁵ Ten pat, l. 36. J. Penelio 1904.IV.9 kvotos protokolas.

⁴⁶ С. Фрадкина, Ленинinė „Искра“ Lietuvoje, V., 1951, p. 29.

⁴⁷ М. М. Литвинов, В борьбе за «Искру», Юность, 1955, № 6, p. 101.

M. Litvinovas rūpinosi RSDDP literatūros transportavimu ir po RSDDP II suvažiavimo. 1904 m. gruodžio 31 d. laiške V. Leninui ir N. Krupskajai jis mini, kad nelegalios literatūros gabenimo talkininkais ypač norėtų turėti lenkus arba lietuvius (Пе-

Dalis jų iš tikrųjų tebuvo paprasti kontrabandininkai (tokie kaip I. Urbašius), jiems nerūpėjo, ką jie neša. Tai — kontrabandininkai „juodadarbiai“. Betgi kiekvieną šių kontrabandininkų grupę atskiram spaudos gabenimo uždaviniui sutelkdavo asmuo, kuriam rūpėjo, kaip sako M. Litvinovas, ne tik uždarbis. Būtent su tokiais asmenimis, kuriuos galima vadinti istoriografijoje prigijusiu knygnešių vardu, kaip tik dažniausiai ir tardavosi marksistinės literatūros transportavimo organizacijos atstovai.

Žinomas knygnešys Juozas Sakalauskas, gyvenęs Trakiškių kaime prie Viduklės (Raseinių apskr.), savo atsiminimuose rašo: „1903 m., sužinoję Panevėžio inteligentai mane, anot jų, „mandru kontrabandininku“ esant, pranešė apie mane rusų revoliucininkams; šie, atvažiuavę iš Petrapilio ir Maskvos, prašė, kad aš sutikčiau jiems į Panevėžį ir Kauną rusų laikraščius vežti. Iš pradžių bijojau, manydamas, kad čia kokie šnipai, nenorėjau sutikti, bet jiems vis prašant, sutikau“. Jo pasitikėjimą rusų revoliucionieriai nusipelnę savo neapykanta carui⁴⁸.

J. Sakalauskas, atrodo, buvo užmezgęs ryšius su „Iskros“ Transportavimo biuro atstovais. Vienas šio biuro vadovas V. Noskovas 1903 m. liepos mėn. iš Liepojos „Iskros“ redakcijai rašė: „Mus ištiko antra nelaimė: suimti trys Panevėžyje, bet darbas eina“⁴⁹. Čia, matyt, kalbama ir apie Transportavimo biuro dalyvės Veros Trelinos suėmimą birželio 30 d. Taigi asmenų, besirūpinančių „Iskros“ gabenimu, Panevėžyje (nekalbant jau apie Kauną) tikrai būta.

Prie lenininės „Iskros“ gabenimo prisidėjo ir žinomas knygnešys Juozas Baranauskas, kilęs iš Čyžiškių km., Užpalių vlsč., Ukmergės apskr. „Iskrą“ jis pristatydavęs studentui P. Jodelei į gretimą Ramavidiškių kaimą⁵⁰. Spaudą J. Baranauskas paprastai pats atsigabendavęs iš Prūsijos.

Lietuviai valstiečiai, žemės ūkio darbininkai, amatininkai ir kiti, padėję gabenti RSDDP literatūrą, buvo suinteresuoti ir lietuviškos spaudos plitimu. Iš mūsų minėtų 17 atvejų, kai buvo įkliūta su nelegalia spauda, 5 kartus, be rusiškų leidinių, rasta ir lietuviškų.

1900 m. prie Palangos keturiuose ryšuliuose kartu su rusiška spauda rasta laikraščių „Ūkininkas“, „Varpas“, J. Bagdono „Maskolių valdžia ir žmonės“ bei kitų leidinių (visas vienas ryšulys)⁵¹.

писка Н. Ленина и Н. К. Крупской с М. М. Литвиновым, Пролетарская революция, 1925, № 2 (37), p. 82).

⁴⁸ Knygnešys 1864—1904, red. P. Ruseckas, II leid., K., 1938, p. 146.

⁴⁹ Переписка В. И. Ленина и редакции газеты «Искра» с социал-демократическими организациями в России 1900—1903 гг., т. 3, М., 1970, p. 439, док. № 1345.

⁵⁰ J. Komodaitė, Lenininės „Iskros“ gabenimo, jos saugojimo ir paplitimo Lietuvoje vietovės, LKP istorijos klausimai, t. 10, V., 1971, p. 178.

⁵¹ V. Kuzminskis, K. Vaitkevičius, Gydytojo Vaineikio byla.

Ryšuliuose, atimtuose prie Koveržės, buvo 46 lietuviškos maldaknygės ir 1 brošiūra⁵².

Prie Stirbaičių kaimo aptiktuose ryšuliuose buvo 177 maldaknygės ir 200 brošiūrų lietuvių kalba⁵³.

1904 m. kovo 25 d. grafo A. Tiškevičiaus Prišmončių miške pakliuvusioje siuntoje buvo 21 egzempliorius leidinių lietuvių k., būtent: „Gyvenimas Iszgarytojaus svieta Vieszpaties musų Jezaus Kristaus“ (3 egz.), „Mažas naujas Aukso Altorius“ (4), M. Valančiaus „Giesmių knyga arba kanticzkos“ (1), Zemaitės „Paveikslai“ (1) ir „Ukiškasis kalendorius ant metų 1904“ (12)⁵⁴.

Miške prie Šilinės greta marksistinės spaudos rusų kalba slėptuvės žandarai aptiko ir lietuviškos spaudos slėptuvę. Joje buvo 17 590 egz. socialdemokratų leidinių, būtent: atsišaukimų „Jauniems kareiviams“ (14 500 egz.) ir „Sventė 1 gegužės 1902 m.“ (18), „Darbininkų balsas“ (646), „Darbininkų kalendorius 1904 metams“ (390), V. Libknechto „Vorai ir musės“ (543), J. Biliūno „Iš mūsų praeities“ (274), „Valdžios pilvas“ (96) ir „Užmušimas caro Aleksandro II“ (25), S. Matulaičio „Karalius“ (304) ir „Paslėpęs vilko nasrus, rodo lapės uodegą“ (472), A. Janulaičio „Varžytinės“ (290) ir „Kas nuveiks?“ (32)⁵⁵.

Lietuviškų leidinių taip pat rasta ir mūsų dar neminėtoje sulaikytoje siuntoje prie Kelmės. Apie ją Mikalojus Katkus savo atsiminimuose rašo: „Dar 1902 metais apie Kelmę pateko į policijos rankas vežimas literatūros. Lietuviškų spaudinių ten buvo nedaug: daugiausia buvo rusų revoliucinis laikraštis „Iskra“. Tas vežimas labai nugąsdino valdžią; ji pamatė, kad tais takais, kuriuos išmynė lietuvių knygnešiai, eina į Rusiją revoliucinė propaganda“⁵⁶.

Vien iš to, kad greta rusiškų leidinių buvo ir lietuviškų, galima beveik neklystant nustatyti, jog šias siuntas gabeno lietuviai.

Knygnešių, įkliuvusių su „antivyrniausybine“ literatūra, laukė daug didesnė bausmė, kaip paprastų kontrabandininkų, gabenusių pramonės prekes.

Iki šiol pavyko rasti duomenų apie 41 lietuvių valstietį ir miestietį (iš jų 6 asmenys antrą kartą), įtartą ir kaltintą marksistinės literatūros rusų kalba gabanimu. „Normalia“ tvarka dėl įrodymų trūkumo po kvotos

⁵² CVIA, f. 446, ap. 2, b. 814, l. 18. Jurbarko muitinės sudarytas paimtų leidinių sąrašas.

⁵³ Ten pat, b. 875, l. 35. Tauragės muitinėje 1903.XI.8 sudarytas paimtų leidinių sąrašas.

⁵⁴ Ten pat, b. 899, l. 20. Kretingos muitinės sudarytas sulaikytųjų leidinių sąrašas.

⁵⁵ TSRS CVIA, f. 1405, ap. 530, b. 101, l. 178. Kauno gub. žandarų valdybos viršininko patvirtintas rastos literatūros sąrašas.

⁵⁶ M. K a t k u s, Raštai, V., 1965, p. 363.

liko nebausti D. Jasaitis (pirmą kartą), J. Nikšas (pirmą kartą), Juozas Tamošaitis, J. Paulaitis, P. Pekčiūnas, M. Sabaitis, J. Masvolas, A. Ožerinskas, dėl nepilnametystės — K. Mikelaitis.

Daugelį nuo sunkių bausmių išgelbėjo 1904 m. rugpiūčio 11 d. caro manifestu paskelbta dalinė amnestija. Ja pasinaudojo J. Gavėnaitis (jis 2 metus slapstėsi), J. Vismantas, A. Kairys, I. Urbašius, K. Kaunas, K. Paulauskas, J. Penelis, J. Nikšas (antrą kartą), J. Čečerka, J. Kinde-rys, A. Gajauskas, J. Valantiejus ir V. Karčiauskas.

Beje, Vilniaus teismo rūmų prokuroras teisingumo ministrui buvo pasiūlęs J. Nikšą ištremti į Archangelsko guberniją 4 metams, J. Kinderį, A. Gajauską, J. Valantiejų, V. Karčiauską — už sostinių bei jų gubernijų, Pavislio ir Šiaurės vakarų krašto ribų 3 metams, o J. Čečerką 2 metams atiduoti viešai policijos priežiūrai gyvenamojoje vietoje⁵⁷. Kol vyko kvota ir susirašinėjimas dėl bausmių paskyrimo, beveik visi jie buvo griežtoje policijos priežiūroje. Be to, A. Kairys, I. Urbašius, K. Kaunas ir K. Paulauskas išsėdėjo Tauragės kalėjime 1 mėnesį ir 10 dienų, J. Nikšas — 1 mėnesį ir 4 dienas.

Bausmės po kvotos buvo skiriamos administraciniu būdu. L. Vainekis, išsėdėjęs beveik dvejus metus kalėjime, kol vyko kvota, buvo ištremtas į Jakutiją 5 metams. J. Paulaitis, išsėdėjęs kalėjime 20 dienų, drauge su J. Endriukaičiu buvo ištremti į Archangelsko guberniją 3 metams. J. Endriukaičiui (tur būt, ir J. Paulaičiui) bausmę sutrumpino minėtoji amnestija. J. Mikelaitienė kalinta 8 mėnesius, Jonas Tamošaitis — 4 mėn., O. Spaustinaitytė — 2 savaites. A. Mankus atsėdėjo 1 mėnesį ir paskui buvo policijos priežiūroje 1 metus. J. Bendikas buvo paimtas į kariuomenę ir ten kalintas 4 mėnesius vienutėje. D. Jasaitis (antrojoje byloje) 5 metams buvo ištremtas iš pasienio gubernijų. J. Gavėnaitis, broliai Leonas ir Vincas Morozai nuo bausmės gelbėjosi, bėgdami į užsienį.

Lietuvių knygnešiai, padėdami gabenti RSDDP literatūrą, prisidėjo prie marksizmo-leninizmo idėjų plitimo Rusijoje, V. Lenino plano sukurti proletariato partiją įgyvendinimo. Iš minėtų 17 atvejų, kai pasienyje į caro valdžios rankas pateko RSDDP literatūros siuntos kartu su lietuviškais leidiniais arba buvo nustatyta ar įtarta, kad prie jų gabenimo prisidėjo lietuviai, 1899 metais buvo 1 (5,9%), 1900 m.—1 (5,9), 1902 m.—4 (23,5), 1903 m.—net 8 (47,1) ir 1904 m.—3 (17,6). Šias siuntas gabenus ar slėpus buvo įtartas ir apkaltintas 41 asmuo, iš jų 1900 m.—1 (2,5%), 1900 m.—4 (9,8), 1902 m.—6 (14,6), 1903 m.—24 (58,5), 1904 m.—6 (14,6). Taigi lietuvių knygnešiai aktyviausiai RSDDP

⁵⁷ CVIA, f. 446, ap. 2, b. 875, l. 21. Vilniaus teismo rūmų prokuroro išvada kvotos byloje.

literatūrą emė gabenti tuo metu, kai ėjo lenininė „Iskra“ ir veikė jos transportavimo organizacija.

Lietuvių knygnešių veikla rodo, kad dalis pasipriešinimo lietuvių tautinei priespaudai dalyvių suvokė ir bendrus viso išsivadavimo judėjimo Rusijos imperijoje interesus.

ЛИТОВСКИЕ КНИГОНОШИ И ЛИТЕРАТУРА РСДРП (ДО 1904 г.)

В. МЕРКИС

Резюме

В литовской историографии нередко упоминаются книгоноши — лица, принимавшие участие в транспортировке и распространении запрещенной литовской печати (1864—1904 гг.). Книгоноши способствовали также переправке в Россию русской марксистской литературы.

Первые сведения о транспортировке книгоношами литературы РСДРП относятся к 1899 г. В доискровский период известны два случая задержания пограничной охраной книгонош с русской марксистской литературой (к ответственности было привлечено 5 человек).

Новый этап участия книгонош в доставке марксистской литературы в Россию начался с выходом в свет ленинской «Искры». Агенты «Искры», искровцы установили прочные связи с книгоношами (воспоминания И. Пятницкого, М. Литвинова, самих книгонош). Помощь книгонош в транспортировке ленинской «Искры», ее изданий, марксистской литературы достигла значительного масштаба. Установлено, что в 1902—1904 гг. только на одном участке границы и пограничной полосе между Неманом и Балтийским морем было задержано 15 транспортов, к которым в какой-то мере были причастны 36 литовцев, преимущественно крестьян. В значительной мере книгоношами обеспечивалась переправка литературы РСДРП через границу в Сувалкской губернии (к югу от Немана).

Иногда наряду с литературой РСДРП книгоноши переправляли и запрещенную литовскую печать. В 6 из задержанных транспортов находилась марксистская литература и литовская печать.

Книгоноши, арестованные с русской марксистской литературой, строго наказывались — тюремным заключением и ссылкой.

Широкое участие литовских книгонош в транспортировке русской марксистской литературы свидетельствовало о том, что часть этих борцов против национального гнета уже в какой-то мере осознала общность задач с российским освободительным движением.